

Yusif Ariz oğlu Ağayev

UOT:338.02. 338.45.69; JEL: L19; Q59.

Müasir təcrübədə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması xüsusiyyətləri

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi innovasiya sahəsində olan müasir təcrübəni tədqiq edib, onun ölkə baxımından istifadə imkanlarını müəyyən etməkdir. İnnovasiya sahəsində dünyada olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında zəruri islahatlar həyata keçirilməkdədir. Bu sahədə aparılan islahatlar iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə, informasiyalı cəmiyyətin və iqtisadiyyatın qurulmasına yönəlmişdir. Dünya təcrübəsində innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi və dəstəklənməsi istiqamətində kifayət qədər mütərəqqi təcrübə formalaşmaqdadır. Belə təcrübədən istifadə ölkədə innovative inkişafın sürətlənməsinə, innovasiya müasir innovasiya dəstək mexanizmlərinin uğurlu tətbiqinə geniş imkanlar açır. Xüsusilə də innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədilə vergi kreditləri, vergi güzəştləri, dövlət sifarişləri kimi vasitələrdən istifadə bizim ölkə üçün də cəlbedici hesab oluna bilər.

Açar sözlər: innovasiya fəaliyyəti, innovasiya siyasəti, vergi güzəştləri və kreditləri, dəstək mexanizmləri.

Giriş

Müasir şəraitdə istənilən iqtisadi sistemin dinamik inkişafının əsası onun rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksək səviyyəsini təmin edən innovativ fəaliyyət ilə sıx bağlıdır. Milli innovasiya sahəsinin inkişaf dərəcəsi davamlı iqtisadi artımın əsasını təşkil edir. Bir sıra ölkələrdə innovativ proseslərin fəallaşması məqsədilə 1980-ci illərin ortalarından başlayaraq innovasiya iqtisadiyyatının inkişafının əsasını təşkil edən innovasiya sistemləri formalaşdırılmışdır. İnnovasiya sistemi elmi-texniki fəaliyyətin nəticələrinin təsərrüfat təcrübəsində əldə edilməsi, ötürülməsi və istifadəsi üçün səmərəli mexanizmlərdən istifadə etməklə ölkənin iqtisadi inkişafının intensivliyini artırmağa imkan verir. Milli innovasiya sisteminin strukturu, məqsədləri, funksiyaları həm ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, elmi-texnoloji kompleksin başlanğıc vəziyyətindən, işçilərin kadr potensialından və mentallığından, həm də dövlət innovasiya siyasətinin strateji məqsəd və prioritetlərindən asılıdır. Hər bir ölkənin milli innovasiya sistemi öz məqsəd və prioritetlərinə diqqət yetirərək qurulur və dəyişir.

İnnovasiya fəaliyyəti sahəsində aparıcı ölkələrin inkişaf təcrübəsi

Dövlətlərin iqtisadi inkişaf səviyyəsi müxtəlif indikatorlarla xarakterizə olunur. Bu indikatorlar özlüyündə 150 ölkənin inkişaf səviyyəsini, dünya ÜDM-nin 99%-dən çoxunun istehsal olunduğu və yer kürəsi əhalisinin 90%-dən çoxunun yaşadığı dövlətlərin inkişaf göstəricilərini özündə etivə edir. İqtisadi artımın xüsusiyyətlərini qiymətləndirmək üçün əsasən İqtisadi Azadlıq İndeksi (Index of Economic Freedom), Amerika Tədqiqat Mərkəzi “İrs Fondu” (The Heritage Foundation), “Street Journal” (The Wall Street Journal) qəzeti, Bloomberg agentliyinin innovativ inkişaf üzrə informasiya bazasından daha çox istifadə eddilir. İqtisadi artımın və inkişafın dünya ölkələri səviyyəsindəki vəziyyətini müəyyən edən əsas göstəricilərdən biri də innovasiya sahəsindəki fəaliyyətin nəticələri hesab edilir. Dünya İqtisadi Forumunun illik hesabatlarında dərc edilən və ölkənin mövcud resurslarının öz vətəndaşlarının rifahının yüksək səviyyəsini təmin etmək üçün necə istifadə edildiyini göstərən qlobal rəqabətlik indeksi (Global Competitiveness Index) xüsusi əhəmiyyət kəsb

edən göstəricilərdən biridir. Bu indeks ölkədə biznes fəaliyyətinin makro və mikroiqtisadi aspektlərini əks etdirməklə yanaşı, həm də on iki blokda birləşən 110-dan çox göstəricini (alt göstəricini) ehtiva edir. Belə ki, dövlət və özəl institutların keyfiyyəti, infrastruktur, makroiqtisadi sabitlik, sağlamlıq və ibtidai təhsil, ali təhsil və peşə hazırlığı, mal və xidmətlər bazarının səmərəliliyi, əmək bazarının səmərəliliyi, maliyyə bazarının inkişaf səviyyəsi, texnologiyaların inkişaf səviyyəsi, daxili və beynəlxalq bazarların həcmi, mürəkkəb istehsal proseslərinin tətbiqi ilə yeni malların buraxılışı, innovasiya potensialı bu göstəricilərə nümunədir. Rəqabətlik indeksi blokların hər birinə ölkənin iqtisadi inkişaf mərhələsindən və adambaşına düşən gəlirdən asılı olaraq öz çəkisinin verildiyi amillərin dəyərlərinin ölçülüb-müəyyən edilmiş məbləği kimi hesablanır. Qlobal rəqabətlik indeksi üzrə son on il üzrə reytinglərdə əsas yerləri İsveçrə, Sinqapur, ABŞ, Almaniya, Niderland, Finlandiya, Honq Konq, İsveç, Yaponiya, Böyük Britaniya, Norveç, Danimarka, Tayvan, Kanada, Belçika kimi ölkələr tutur.

İnnovasiyalı inkişaf Amerika Birləşmiş Ştatlarının milli ideyasına və dəyərinə çevrilmişdir. Ölkədə innovativ proseslər innovasiyaların qurulması strategiyalarına cavab verir, fundamental və tətbiqi tədqiqatları, ixtiraları, innovasiyaları özündə birləşdirməklə bir növ innovasiya fəaliyyətinin bütün mərhələlərini əhatə edir. Ölkənin elm və təhsil müəssisələri yalnız birbaşa funksiyalarını yerinə yetirməklə yanaşı, həm də startaplar kimi yüksək artım potensialına malik kiçik innovativ şirkətləri yaratmaqla iqtisadiyyatın inkişafında bilavasitə iştirak edirlər. Biznes subyektləri elm və təhsil müəssisələri ilə qarşılıqlı əlaqədə elmi tədqiqatların istiqamətlənməsinə və təhsil prosesinə, o cümlədən mütəxəssislərin hazırlanmasına təsir göstərir, dövlət isə bu modeldə ventuçer investoru və ictimai nəzarətçi qismində çıxış edir. Bu zaman meydana çıxan sinerji nəticəsində innovasiyaların yaranması, hətta dövlət tərəfindən birbaşa stimullaşdırmanın olmadığı bir sistemin əsas məhsuluna çevrilir.

ABŞ-ın innovasiya sistemi Şimali Amerika modeli və ya “üçqat spiral” modelinə (Triple Helix) uyğun olaraq fəaliyyət göstərir [1;2]. Bu modeldə milli innovasiya sisteminin üç institusional komponentləri – elm, biznes və dövlət aparatı bir-birinə qovuşaraq, qarşılıqlı fəaliyyətin şəbəkə (iyerarxik olmayan) strukturunu - daimi innovasiya prosesini yaradan əməkdaşlığı təmin edir. Sonra bu konseptual model digər təsir amilləri ilə birgə bərabərhüquqlu komponent kimi vətəndaş cəmiyyəti və məhsul istehlakçılarının daxil edilməsi yolu ilə tamamlanır [3]. Təsadüfi deyil ki, innovasiya inkişafının bu modeli hələ tam olmasa da, məhz Amerika Birləşmiş Ştatlarında həyata keçirilmişdir. ABŞ-ın biznes mədəniyyəti digər ölkələrin işgüzar mühitindən, xüsusilə də innovasiyaların yaradılması və kommersiyyalaşdırılması baxımından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Keçən əsrlərdən başlayaraq bu ölkəyə xas olan sahibkarlıq təşəbbüsü və mülkiyyət hüquqlarının, o cümlədən əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi innovasiya hesabına iqtisadi inkişafa əlverişli mühit yaradır. ABŞ-da yeni bir şey yaratmaq, məhv etmək və yenidən təkrar etmək üçün boşluqlar yox səviyyəsindədir. Bu bir növ norma kimi qəbul edilir və biznesmenin işgüzar nüfuzuna təsir göstərmir. Təbii ki, ABŞ-ın dövlət innovasiya siyasəti, əsasən, özəl biznes sahəsində innovasiya fəallığının təşviqinə istiqamətlənməkdədir.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının hərəkətverici qüvvəsi kimi milli innovasiya sisteminin təşəkkülü ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq ABŞ-ın dövlət elmi-texniki və innovasiya siyasətinin prioritetinə çevrilib və müasir dövrdə o dəyişməz qalmışdır [4;5]. Belə məqsəd qlobal səviyyədə elmi-texnoloji sahədəki liderliyin təmin olunması, baş verən neft böhranının fəsadlarından aradan qaldırılması və Yaponiya ilə kəskin rəqabət aparmaq təşəbbüsü nəticəsində qarşıya çıxmışdır. Texnoloji üstünlük əldə etmək üçün universal vasitə kimi bütün növ innovasiyaların axtarışı və kommersiyyalaşdırılmasının miqyaslı stimullaşdırılması iqtisadi

sahələrin əksəriyyətində ABŞ-ın hegemonluğuna nail olmaq üçün güclü bir vasitə olmuşdur. ABŞ hər il iqtisadi inkişaf göstəricilərinə görə dünya liderləri sırasındadır. Qlobal Rəqabətlik indeksinə və Qlobal İnnovasiya indeksinə görə ABŞ yüksək göstəriciləri ilə daim öz mövqeyini qoruyub saxlamaqdadır [6;7]. ABŞ-ın innovasiya strategiyasında özəl, əsasən kiçik biznesə arxalanmaqla yanaşı, özəl-dövlət tərəfdaşlığı da geniş yayılmışdır. Əgər ötən əsrin 80-ci illərinin əvvəllərindəki əksər innovasiyalar özəl şirkətlər tərəfindən və daha çox müstəqil şəkildə həyata keçirilirdisə, sonradan dövlət strukturlarının innovasiyaların təbliğində iştirakı çox nəzərə çarpmışdır. Hal-hazırda, Amerika innovasiyalarının üçdə iki hissəsindən çoxu dövlət qurumları və özəl biznes müəssisələrinin tərəfdaşlığı şəraitində həyata keçirilir. Bu, onların həyat dövrünün bütün mərhələlərində innovasiyaların getdikcə artan çətinlik səviyyəsi ilə əlaqədardır. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin milli innovasiya sistemlərinin təşəkkülü və təkmilləşdirilməsi təcrübəsi göstərir ki, milli innovasiya sisteminin qurulması tipik bir sistem problemdir. Bu həmin sistemin bütün komponentlərin kompleks şəkildə işlənilib hazırlanmasını tələb edir və mənfi nəticə əldə etmək riskini ehtiva edir [8]. Təcrübədə olduğu kimi, Avropa İttifaqında da innovasiya fəaliyyəti elmi-texniki tərəqqiyə münasibətlə bilavasitə bağlıdır və bu sahədəki göstəricilərdən başlıcası da elmin maliyyələşdirilməsinin həcmidir. Belə ki, dövlətin elmi tədqiqat və inkişaf xərcləri Almaniyada ÜDM-in 2,4%-ni, Fransada ÜDM-in 2,3%-ni, İsveçdə ÜDM-in 4%-ni təşkil edir [6;7]. Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa İttifaqı bütün üzvlərinə elmə yatırımların səviyyəsini ÜDM-in 2,5%-nə çatdırmağı tövsiyə edir. İnnovasiya yönümlü elmi-texniki fəaliyyətin dəstəklənməsi İttifaq dövlətləri tərəfindən bütün ölkələr üçün ümumi bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun həyata keçirilir.

Fransada innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi kiçik və orta müəssisələr sahəsində cəmlənmişdir. Sənaye tətbiqinə hesablanmış innovasiya layihələrinin maliyyə, təşkilati və informasiya dəstəyi təsisçiləri üç nazirliyi təmsil edən (Sənaye, Milli Təhsil, Elm və Texnologiya, kiçik və orta müəssisələr) Dövlət Agentliyi tərəfindən həyata keçirilir. Böyük Britaniyada ETTKİ-nin (elmi-texniki tədqiqat və konstruktiv işləri) büdcə maliyyələşdirilməsi müxtəlif kanallar, departamentlər (nazirliklər) üzrə həyata keçirilir ki, bunların da hər biri öz büdcəsində elmə müxtəlif ixtisaslaşmış agentliklər (məsələn, kosmik qurumlar) və digər təşkilatlar tərəfindən maliyyə vəsaitləri ayırır. Maliyyə təşkilatları həmçinin elm və texnologiyanın ən mühüm istiqamətləri üzrə yeddi tədqiqat Şurası kimi də fəaliyyət göstərir. Şuralar öz büdcələrinə malikdirlər və əsasən qrant şəklində müsabiqə yolu ilə elmi müəssisələr arasında vəsaitləri bölüşdürürlər. Almaniyada federal büdcədən layihələrin birbaşa maliyyə dəstəyi Federal Təhsil, Elm, Tədqiqat və Texnologiya Nazirliyinin (BMBF) məqsədli proqramları çərçivəsində həyata keçirilir. Dəstək mexanizmi - seçilmiş sahələrdə yerli elm və texnologiya sahələrini dünya səviyyəsinə qaldırmaq məqsədi güdür. Belə yanaşma həm də Avropada iqtisadi inkişafın artması ilə də bağlıdır. Özəl kapitalın innovasiya maliyyələşdirilməsindəki ciddi xərcləri əhəmiyyətli risklər və uzunmüddətli dövrlə bağlı olduqda onların lahiyələrinin də stimullaşdırılması zəruri hesab olunur.

Niderlandda innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsində müəssisələrə dövlət dəstəyi tədbirləri İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən "SENER" agentliyi vasitəsilə həyata keçirilir. İl ərzində agentlik vasitəsilə müvafiq lahiyələrə 400 milyon ABŞ dollarına ekvivalent məbləğlər ayrılır. Bu vəsaitlər enerjiyə qənaət və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində dövlət proqramları çərçivəsində tədqiqatların və işlənmələrin maliyyələşdirilməsinə, ixracın inkişafına yönələn layihələrin, həmçinin kiçik və orta sənaye müəssisələri tərəfindən həyata keçirilən ayrı-ayrı layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. Niderland və Belçikada həmin ölkələr üçün beynəlxalq elmi-texniki proqramlarda bərabərhüquqlu iştirak etmək imkanını təmin edən məzunların yüksək peşəkarlıq səviyyəsinin əldə edilməsinə də diqqət yetirilir.

İnnovasiya sahəsində dövlətin əsas vəzifəsi elmi-texniki (innovasiya təchizatçısı) və sənaye (istifadəçi) sahələri arasındakı boşluğu aradan qaldırmaqdan ibarətdir. Bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə bu fərq onunla bağlıdır ki, innovasiya prosesinin potensial iştirakçıları iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarına mənsubdurlar. Elmi müəssisələr dövlət sektoruna aid edilir və onların işləri (müqaviləli müəssisələr istisna olmaqla) büdcədən maliyyələşdirilir. Sənaye müəssisələri isə özəl və ya korporativ kapitalla məxsusdur. Dövlət bazarda mövcud qüvvələr nisbətini pozmadan onlara birbaşa dəstək vermək imkanından məhrumdur. Belə bir şəraitdə Avropa İttifaqı ölkələrində tapılan çıxış yolu çox uğurlu görünür, dövlət hər iki sektor təşkilatlarının, xüsusilə də dövlət sifariş (elmi müəssisə) yolu ilə həyata keçirdikləri birgə layihələri subsidiyalaşdırır, yəni açıq-aşkar hamı üçün əlçatan olan elmi-texniki məhsulun alınmasını təmin edir.

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə yüksək ixtisaslı menecerlərin, o cümlədən mürəkkəb biznes-layihələrin və elmi-texnoloji xarakterli proqramların idarə edilməsi sahəsində layihə mütəxəssis menecerlərinin hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilir. Yerli hakimiyyət orqanlarının dövlət qulluqçularının hazırlanması və yenidən hazırlanması, şirkət heyətinin menecment və innovasiya sahibkarlığı sahəsində təlimi məsələlərinə də böyük əhəmiyyət verilir. Aydın olur ki, dövlət innovasiya siyasətinin əsas prinsiplərinə aşağıdakıların aid olunması xüsusi zərurətdən irəli gəlir:

- Ən mühüm sosial-iqtisadi vəzifələrin həllinə yönəlmiş innovativ proqramların və layihələrin maliyyə təminatı;
- İnnovasiya infrastrukturunun formalaşdırılması;
- İnnovasiya sahəsi üçün kadrların hazırlanması.

İnnovativ inkişaf yoluna keçid innovasiya fəaliyyətinin inkişafı üçün vacib olan səmərəli normativ hüquqi baza formalaşdırmadan mümkün deyildir.

İnnovasiyaların maliyyələşdirilməsinə dəstək mexanizmləri

Dünya ölkələrində elmi-texniki və innovasiya siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi mexanizmi öz müxtəlifliyi ilə fərqlənir. Müxtəlif ölkələrdə dövlət və bazar funksiyalarının qeyri-bərabər inkişaf səviyyəsi özünü elmi idarəçiliyin təşkilati strukturlarında da göstərir. Bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi ölkələrdə istehsalın inkişaf qanunauyğunluqları və innovasiya fəaliyyətinə, xüsusilə onun uzunmüddətli tendensiyalarının və nəticələrinin nəzərə alınmasına yanaşmalar eynidir [9]. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı sayəsində bir sıra ölkələrdə innovasiyalara dəstək olmaq üçün səmərəli dövlət, iqtisadi, inzibati mexanizmlər yaratmaq mümkün olmuşdur. Elm və innovasiyalar sahəsində dövlət stimullaşdırmasının müxtəlif üsulları mövcuddur. İnnovasiyaların obyektə təsir növləri üzrə stimullaşdırma üsullarına görə birbaşa və dolaylı formaları ilə diqqəti cəlb edir. Xarici ölkələrin fəal istifadə etdikləri birbaşa stimullaşdırma metodlarına aşağıdakıları aid etmək mümkündür [10]:

- Elmi-texniki tərəqqinin büdcə maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi;
- Elmi-texniki tədqqiqə ayrılan kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin bir hissəsinin subsidiyalaşdırılması;
- Elmi-innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün güzəştli şərtlərlə dövlət mülkiyyət və obyektlərinin istifadəyə verilməsi;
- İnnovasiya sahəsinə dövlət sifarişlərinin ayrılması.

İnnovasiya sahəsində birbaşa maliyyələşmənin üstünlüyü, vəsaitlərin istifadəsinə dövlət nəzarətinin verilməsi və mümkünlüyü ilə bağlıdır. Eyni zamanda, təcrübə göstərir ki, birbaşa dövlət dəstəyi maraqların lobbiləşdirilməsinə, korrupsiya hallarına da şərait yaradır, həmçinin dövlət təşəbbüslərinin müşayiəti üçün inzibati xərclərin səviyyəsini artırır.

Almaniya dövləti elmi-texniki fəaliyyətin əsas sahələrində uzunmüddətli və riskli tədqiqatların inkişafını daha çox maliyyələşdirir. Kanadada elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin dövlət tərəfindən birbaşa stimullaşdırılmasında kommersiya banklarında dövlət kredit zəmanətinin təmin edilməsi və ETTKİ-nin dövlət vəsaitləri ilə maliyyələşdirilməsi formalarına üstünlük verir. Yaponiyada dövlət tabeliyində elmi-texniki institutlar olan nazirliklərə, dövlət korporasiyalarına, özəl şirkətlərə ETTKİ-ni həyata keçirən tədqiqat mərkəzlərinə büdcə subsidiyalaşdırılması və güzəştli kreditləşdirilmə vasitəsi ilə dəstək verir. İqtisadi subyektlərin qəbul etdiyi qərarlara bilavasitə təsir edən birbaşa üsullardan fərqli olaraq dolaylı üsullar yalnız dövlətin iqtisadi məqsədlərinə uyğun inkişaf istiqamətlərinin seçilməsi üçün zəmin yaradır [11]. Dövlət təhsil sahəsi vasitəsilə innovativ biznesə peşəkar kadrların hazırlanması və işçi qüvvəsinin mobilliyinin artırılması, elmi-texniki infrastrukturun yaradılması yolu ilə idarəetmə məsləhət xidmətlərinin formalaşdırılması yolu ilə kömək edir. Son illər Qərbi Avropa ölkələri informasiya texnologiyaları sahəsində öz kadrlarının çatışmazlığı ilə bağlı kəskin problemlərlə üzləşiblər. Dolaylı idarəetmə üsulları arasında vergi və amortizasiya tənzimlənməsi, kredit və maliyyə siyasəti, qiymət tənzimlənməsi, vergi və amortizasiya qanunvericiliyinin liberallaşdırılması da əhəmiyyətli olaraq fərqlənir. Dövlət nöqtəyi nəzərdən prioritet fəaliyyət istiqamətlərini təşviq etmək üçün istifadə olunan vergi güzəştləri mühüm rol oynayır. Təcrübədə elmi-texniki tərəqqinin stimullaşdırılması üçün geniş tətbiq olunan vergi güzəştlərini aşağıdakı kimi sistemləşdirmək mümkündür.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, vergi güzəştləri elmi-innovasiya fəaliyyətinin inkişafı üçün vergi stimullarının əsas növü kimi çıxış edir. Vergi strukturunun (vergitutma obyekt, vergi bazası, vergi dövrü, vergi dərəcəsi, verginin hesablanması qaydası, verginin ödənilməsi qaydası və müddəti) elementlərindən asılı olaraq elmi-texniki və innovasiya sahəsində onun dəyişdirilməsinə, güzəşt göstərilməsinə, vergi endirimləri və vergi kreditləri tətbiq edilməsinə imkan verilir. Dünya təcrübəsində vergi endirimi konsepsiyası vergi məbləğinin hesablanmasında vergi bazasından tam və ya qismən çıxarılmalı olan məbləğin təyin edilməsi üçün istifadə olunur. “Vergi krediti” konsepsiyası bu xərcləri həyata keçirən subyektin yekun vergi öhdəliklərindən ETTKİ-yə olan xərclərə faiz nisbətində çıxılmaları özündə ehtiva edir.

İlk dəfə olaraq elm və innovasiyalar sahəsində vergi stimullaşdırması mexanizmi Yaponiyada (1967) milli şirkətlərə vergi kreditləri şəklində tətbiq edilmişdir. Bu kreditlər də elmi-texniki tərəqqinin maliyyələşdirilməsinin artmasına yönəlmişdir. Vergi kreditlərinin verilməsi ETTKİ-yə çəkilən məsrəflərin ölçüsünə mütənasib müəyyən edilmiş, müəyyən dövr üçün baza ili və ya orta dəyərlə müqayisədə bu sahədəki xərclərin artması əsasında nəzərdə tutulmuşdur. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına daxil olan (İƏİT)-in on bir ölkənin hökumətləri tərəfindən belə təcrübə hazırda da istifadə olunmadadır. Belə ki, Fransada ETTKİ-yə qoyulan vəsaitlərin ilk 100 milyon avrosu üzrə 30%-lik vergi krediti tətbiq olunur. Eyni zamanda, yeni innovasiya firmaları üzrə innovasiya yönümlü ilk fəaliyyəti ilə bağlı vergi kreditlərinin həcmi 50% arta bilər [12].

Müasir təcrübə göstərir ki, əksər ölkələrdə vergi krediti sabitdir və dövlətlər tərəfindən vergi qanunlarına uyğun olaraq müəyyən edilir. Lakin, ABŞ və Yaponiya təcrübəsində iqtisadi inkişafın dərinliyindən və nəticələrindən asılı olaraq vergi güzəştləri sahəsində qanunvericiliyə hər il yenidən baxılma praktikasına mövcuddur. Vergi krediti Birləşmiş Krallıq, Belçika, Danimarka və Avstraliya kimi ölkələrdə daha etibarlılığı ilə müşahidə edilir. Belə ki, Belçika şirkətləri üçün vergi krediti 13,5% təşkil edir. Bu sahədəki endirimin ölçüsü tətbiq olunan texnologiyanın dəyərinin faizi əsasında müəyyən edilir. Belə endirimlər Yaponiyada 5,3% (elektron texnologiya və avadanlıqlar üçün), İngiltərədə 50% (yeni texnologiyanın bir illik fəaliyyəti üçün) Kanadada 10-15% (şirkətin yerləşdiyi ərazinin inkişafından asılı olaraq -

ölkənin inkişaf etmiş və ya inkişaf etməmiş əraziləri üzrə) və İrlandiyada 100% təşkil edir. ABŞ-da investisiya vergi krediti yalnız elektrik avadanlıqlarına daha çox şamil olunur [13].

Almaniya, Finlandiya, İslandiya və İsveç kimi ölkələrdə vergi siyasəti innovasiya fəaliyyətinə görə xüsusi vergi kreditləri və endirimləri nəzərdə tutmur, stimullaşdırma isə digər vergi mexanizmləri hesabına həyata keçirilir. Almaniya hökuməti elmi-innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatların vergi tutulan mənfəətini ETTKİ-nin xərclərinin tam həcminə görə azaltmağa icazə verir. İsveç və Finlandiyada, həmçinin özəl sektorda həyata keçirilmiş ETTKİ-nin xərclərinin çıxılması üzrə xüsusi sistem fəaliyyət göstərir. Vergi güzəştləri də vergi ödəyicilərinin müəyyən kateqoriyasına verilə bilər. Belə ki, Böyük Britaniyada elmi-tədqiqat təşkilatları korporativ vergi ödənişi ödəməkdən azaddırlar. Ali təhsil sektorunun və istehsal şirkətlərinin birgə elmi-innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün qarşılıqlı fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi məqsədilə ayrıca vergi güzəştləri də mövcuddur. Belə ki, ABŞ-da şirkətlərə vergi tutulan bazasını universitetlərə və ya qeyri-kommersiya elmi-tədqiqat təşkilatlarına təmənnəsiz olaraq verilən elmi avadanlığın dəyərinin miqdarına görə azaltmağa icazə verilir [14]. İnnovasiya biznesinin maliyyələşdirilməsi prosesi onun ənənəvi formalarından köklü şəkildə fərqlənir. Dünya təcrübəsində texnoloji şirkətlərin yaradılmasının və inkişafının əsas mənbəyi “venture capital” – risk kapitalı, yeni və sürətlə inkişaf edən şirkətlərə yatırılan uzunmüddətli kapital olmuşdur. Müəssisə sxemlərinin əksəriyyətində kiçik və orta müəssisələrə investisiya yatırmazdan əvvəl maliyyə institutlarından kapital cəlb edən müstəqil fondlar mövcuddur. Bununla yanaşı, bəzi maliyyə institutları öz vənucər fondlarına malikdir, özəl investolar və böyük şirkətlər üçün yeni bir bazar vardır. Təcrübədə müəssisənin belə kapitalını formal kapitala (müəssisənin kapital fondları, elmi-texniki istehsal sahəsində fəaliyyət göstərən kiçik şirkətlərin dəstəklənməsi üzrə ixtisaslaşmış fondlar, sığorta şirkətləri, milli banklar və s.) və qeyri-rəsmi (biznes-mələklər, investisiya fəaliyyətini həyata keçirən hüquqi şəxslər, fərdi qənaətlərə malik fiziki şəxslər) sektorlara bölmək olar [15].

ABŞ-da vençur kapitalı bazarına aid olan fondlar (firmalar) üstünlük təşkil edir. Onlar kommersiya maliyyə təşkilatları kimi çıxış edir, maliyyə vəsaitlərini hesablarında yığıb mənfəət əldə etmək üçün ən maraqlı innovativ layihələrə sərmayə yatırmaqla fərqlənirlər. Dünya təcrübəsində (xüsusilə ABŞ, Böyük Britaniya) belə fondların orta kapital həcmi təxminən 50 milyon dollara bərabərdir. Yaponiyada innovasiya və ETTKİ-nin maliyyələşdirmə mənbələrinin əsas hissəsini (80%) özəl şirkətlər təşkil edir. Yaponiyada bu sahədəki maliyyələşmə baxımından dövlət xərclərinin payı ABŞ və Avropa ölkələrinə nisbətən xeyli aşağıdır. Özəl şirkətlərin və dövlətin səylərini Yaponiyanın xarici ticarət və sənaye nazirliyi tərəfindən müəyyən edilən ümummilli prioritetlər üzrə xüsusi fondlar və proqram tədqiqatları formasında birləşdirmək təcrübəsi də diqqəti cəlb edir [16].

Milli elmi fondlar və komitələr elmi-innovasiya fəaliyyətində əhəmiyyətli rol oynayırlar. Bir qayda olaraq, bu fondlar qrantların və kreditlərin verilməsi vasitəsilə innovativ layihələrin dəstəklənməsi üzrə proqramların spektrini təklif edirlər. Aşağı faizli kreditlər ABŞ-a nisbətən Qərbi Avropada daha geniş yayılmışdır. Belə ki, Finlandiyada Milli Texnologiya Agentliyi (TEKES) elmi-innovasiya layihəsinə lazım olan xərclərin 35-60%-ni əhatə edən vəsait ayırır. Estoniyada bu cür maliyyələşdirmə tətbiqi tədqiqatların dəstəklənməsinə yönəlir və maliyyələşdirilən layihənin bütün xərclərinin 60-75%-ə qədərini əhatə edə bilər [13]. Kreditlər, ilk növbədə kiçik və orta ölçülü firmaların, eləcə də tədqiqat nəticələrinin kommersiyalaşdırılması üzərində işləyən firmaların ETTKİ-lərin intensivləşdirilməsini təşviq etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Maliyyələşdirilən şirkət tələb olunan inkişaf səviyyəsinə çatmadıqda və layihə kommersiya müvəffəqiyyəti əldə etmədikdə, kreditlər tamamilə və ya qismən ödənilir.

Avropa ölkələri və Avropa İttifaqı ETTKİ-nin maliyyələşdirilməsinə dair proqramlarda fəal iştirak edirlər. Belə ki, Finlandiya Avropa İttifaqının maliyyə imkanlarından öz tədqiqatlarını aparmaq üçün daha səmərəli istifadə edir və onun məqsədli qoyuluşlarının həcmindən artıq vəsait əldə edir. Vəsaitlərin ayrılmasını tənzimləyən əsas ümumavropa təşkilatları kimi Avropa Tədqiqat Şurası və Avropa Elmi Fondu çıxış edir. Onların yaradılmasına elmi tədqiqatların kifayət qədər maliyyələşdirilməsi, İttifaqın elm və texnologiya sahəsində rəqabət qabiliyyətinin artırılması kimi vacib amillər səbəb (ABŞ və Yaponiya tərəfindən bu məqsədlər üçün ayrılan vəsaitlərlə müqayisədə) olmuşdur. Avropa İttifaqı ölkələrində 2013-cü ilə qədər nəzərdə tutulan yeddinci Çərçivə Proqramı ETTKİ-nin stimullaşdırılmasının ayrıca maliyyə aləti olmuşdur. Bu proqram çərçivəsində kiçik və orta müəssisələrin layihə xərclərinin 75%-ə qədərini əhatə edə biləcək qrantlar formasında maliyyə dəstəyi təklif edilmişdir. Belə proqramlar nəinki ayrı-ayrı ölkələrin elmi-innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün təsirli vasitədir, həm də bütövlükdə dünya elmi bilik potensialının formalaşmasında önəmli rol oynayır. Müasir dünya iqtisadiyyatında innovasiya sahəsində lider ölkələr kateqoriyasına aid olan ABŞ əsas tədqiqat və inkişaf istiqamətləri üzrə dominantlığını davam etdirməkdədir. Son 50 ildə ölkədə dünya ölkələri ilə müqayisədə bütün texniki innovasiyaların 60%-i yaranmışdır. Bu innovasiyalar ölkənin informasiya, hərbi-kosmik, biotexnologiya və təbiəti mühafizə texnologiyalarının yaradılması və kommersionlaşdırılmasında olan üstünlüklərini və tətbiqini göstərir. Hazırda ABŞ güclü və müasir elmi-istehsal bazasına, həmçinin irimiqyaslı layihələrin həyata keçirilməsinə imkan verən əhəmiyyətli dövlət və korporativ vasitələrə (300-500 mln.dollar həcmində) malikdir. Yüksək innovativ göstəricilər üzrə Almaniya dünyanın ən iqtisadi və innovativ-effektiv ölkələri arasında mövqe tutmaqdadır. Onun ənənəvi texnoloji səmərəliliyi istehsal sahələrində innovasiyaların geniş yayılmasında, ilk növbədə, kiçik və orta biznesdə özünü göstərir. Almaniyanın innovasiya müəssisələrinin payı iqtisadiyyatın əksər sahələrində olduqca yüksəkdir. İstehsal firmalarının təxminən 48%-i və xidmətlər sahəsində firmaların 56%-i müvafiq olaraq 37% yeni innovativ məhsulu və 41% innovativ istehsal prosesləri bazara çıxarır [13]. Yaponiya dünyanın ən yaxşı elmi-texniki nailiyyətlərindən istifadə etməyə əsaslanan, təqib olunan innovasiya inkişafı strategiyasından maksimum istifadə edən ölkənin klassik nümunəsidir. O, fundamental tədqiqatlardan tutmuş innovasiyaların kommersionlaşdırılmasına qədər innovasiya prosesinin bütün mərhələlərinin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün hazırda öz fundamental və tətbiqi elminin inkişafı istiqamətində ciddi səylər göstərir [16]. Bu gün Yaponiya ÜDM-in həcminə görə dünyada qabaqcıl ölkələr sırasındadır və ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin yüksək olmasında innovativ inkişafın nəticələri də önəmli rol oynayır.

Nəticə

Təcrübə göstərir ki, son illərdə dünyada iqtisadi artım tempi zəifləməkdədir. Əmək məhsuldarlığının artım tempi artıq görünməmiş şəkildə aşağı düşüb, ticarət münasibətləri zəifləyir, iqtisadiyyatlarda qeyri-müəyyənlik hiss olunur. Belə bədbin perspektivlərə baxmayaraq, innovasiya fəaliyyəti bütün dünyada sürətlənməkdədir. Artıq aydın olmaqdadır ki, innovasiya prosesləri yalnız yüksək texnologiyalar və müasir istehsal sektorlarında deyil, iqtisadiyyatın bütün sahələrində inkişaf etməlidir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, elmi-innovasiya fəaliyyətinin inkişafı və səmərəliliyinin artırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılması dövlət innovasiya siyasətinin prioritet vəzifəsi olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Ицковиц Г. 2011. Модель тройной спирали. *Инновационная Россия*, 4: 5–10.
2. Смородинская Н.В. 2011. Тройная спираль как новая матрица экономических систем. *Инновации*, 150(4): 66–78.
3. Carayannis E.G., Campbell D.F. 2010. Triple Helix, Quadruple Helix and Quintuple Helix and how do knowledge, innovation and the environment relate to each other? A proposed framework for a transdisciplinary analysis of sustainable development and social ecology. *International Journal of Social Ecology and Sustainable Development*, 1(1): 41–69.
4. Данилин И.В. 2011. Современная научно-техническая политика США: инструменты и основные направления. М., ИМЭМО РАН, 140.;
5. Наука по-американски: очерки истории. Под научной редакцией А.Д. Александрова. М., Новое литературное обозрение, 2014, 617.
6. Global Competitiveness Report. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Global_Competitiveness_Report 21.
7. Global Innovation Index. Available at: <http://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index/info>; <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>.
8. Петровский А.Б., Проницкий С.В., Стернин М.Ю., Шепелёв Г.И. 2018. Национальные инновационные системы: структуры, цели, функции, пути развития. *Научные ведомости БелГУ. Сер. Экономика. Информатика*. 45(1): 149–158.
9. Стратегия инновационного развития Российской Федерации на период до 2020 года. Разработана Минэкономразвития РФ.
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnyy-analiz-organizatsii-finansirovaniya-innovatsiy-otchestvennyy-i-zarubezhnyy-opyt>.
11. https://studbooks.net/1438938/menedzhment/primery_ushpeshnogo_innovatsionnogo_razvitiya_mirovoy_praktike.
12. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/17869/869430PUB0Fin100Box382171B00PUBLIC0.pdf>.
13. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues27/rus/issue27r.pdf>.
14. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/17869/869430PUB0Fin100Box382171B00PUBLIC0.pdf>.
15. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/363284>.
16. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/55210/1/vestnik_2010_4_012.pdf.

Юсиф Ариз оглы Агаев

Особенности стимулирования инновационной деятельности в современной практике

Резюме

Целью исследования является изучение современного опыта в области инноваций и определение возможностей его использования с точки зрения страны. В Азербайджанской Республике, как и во всем мире, осуществляются необходимые реформы в сфере инноваций. Реформы в этой области направлены на ускорение экономического развития, построение информационного общества и экономики. В мировой практике набирает популярность достаточно прогрессивный опыт регулирования и поддержки инновационной деятельности. Использование такого опыта может открыть широкие возможности для ускорения инновационного развития в стране, успешного внедрения современных механизмов инновационной поддержки инноваций. Особенно привлекательным для нашей страны может считаться использование таких инструментов, как налоговые кредиты, налоговые льготы, государственные заказы с целью стимулирования инновационной деятельности.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновационная политика, налоговые льготы и кредиты, механизмы поддержки.

Yusif Ariz Ağayev

Features of stimulation of innovation activity in modern practice

Summary

The aim of the study is to explore the modern experience in the field of innovation and to determine the possibilities of its use in terms of the country. As in the World, necessary reforms are being carried out in the field of innovation in the Republic of Azerbaijan. The reforms carried out in this area are aimed at accelerating economic development, building a modern society and economy. In the world practice, sufficient experience in the direction of regulation and support of innovation activity is fumigated. The use of such experience can open up opportunities for the acceleration of innovative development in the country and the successful application of modern innovation supports. In particular, the use of such means as tax credits, tax privileges and state orders can be considered attractive for our country in order to stimulate innovative activities.

Keywords: innovation, innovation policy, tax benefits and credits, support mexanizms.

Elmi redaktor: i.f.d., dos.Y.Məmmədov.

Daxil olub: 03.08.2021.

Çapa qəbul olunub: 10.08.2021.